

19. februar 2011

Forskere og rådgivere

Debatten om forskernes vilkår er litt for snever.

Hvem eier innsikten – oppdragsgiveren eller forskeren? Diskusjonen er gammel, men har fått en ny dimensjon. Den tidligere debatten og det resulterende regelverket handler primært om forskerens rettigheter i forhold til kommersiell utnyttelse av "oppfinnelser", men også om forskerens rett til anerkjennelse. Det nye gjelder enkelte departementers praksis med å engasjere forskningsinstitutter på en såkalt konsulentkontrakt som gir oppdragsgiveren omfattende rettigheter, inkludert rett til å "bearbeide" resultatene. En slik bearbeiding kan i et omtalt eksempel omfatte vesentlig endring av konklusjonene.

Aftenposten har gjort et imponerende stykke gravejournalistikk ved å gjennomgå over ett tusen avtaler (virkelig? – finns det så mange?), og avdekker noe som nærmest ligner en stillingskrig mellom departementer og forskningsinstitutter om å sikre rettigheter i avtaleforhold. Oppslagene har brakt ganske skarpe uttalelser, bl.a. om forskernes rett til publisering av sine arbeider. Det høres også kritiske røster mht dobbeltrollen, forsker en dag og rådgiver den neste. Det seneste utspillet er fra forskningsminister Tora Aasland som bebuder en ny standardkontrakt som skal dekke både forskningsoppdrag og konsulentoppdrag. Akademisk frihet, eiendomsrett og rett til offentliggjøring skal være bærende prinsipper, i følge Aasland (Aftenposten 16. februar 2011). En seier for akademiske idealer, ja vel. Men er det også en seier for forskningens plass i samfunnet? Forslaget skal nå ut på høring og det skal bli interessant å se reaksjonene, for denne saken har flere sider.

La oss først rydde et par enkle forhold av veien. Ingen kan mene at en oppdragsgiver kan ha rett til å endre realitetene i et dokument, og stadig påberope dokumentforfatterens autoritet, slik Aftenposten har rapportert tilfeller av. Det spiller i denne sammenheng ingen rolle om dokumentet er resultatet av et betalt oppdrag eller ikke, og heller ikke om dokumentet stammer fra forskere eller andre. Og for ordens skyld, det spiller heller ingen rolle om oppdragsgiveren er offentlig eller privat. For en tidligere forsvarsforsker virker de tilfellene som er fremkommet av departemental bestilling av konklusjoner og "doktorering" på rapporter ubegripelige. Noe slikt var i hvert fall Forsvarsdepartementet aldri i nærheten av innenfor min erfaring. Videre vil jeg hevde at departementene ikke bør gi begrunnelser i stortingsdokumenter, pressemeldinger, osv med henvisning til underlag som ikke blir gjort offentlig tilgjengelig. Her kan det naturligvis tenkes unntak, f.eks. hjemlet i Offentlighetsloven (personvern, beskyttede næringsinteresser, osv), eller i Sikkerhetsloven. Men selv i slike tilfeller bør man i det lengste unngå direkte referanser. På dette området er praksis mindre entydig. Det har nok også forekommet at bidragsyttere bare ved sin deltagelse i en utredningsprosess har følt at de er blitt tatt til inntekt for standpunkter de ikke har delt,

om enn uten direkte (feil-)sitering. Men igjen, denne problemstillingen er ikke så forskjellig om man er forsker eller ikke, - snakk med politikere, styremedlemmer i store selskaper, osv. Slike dilemmaer må løses ut fra personlige vurderinger, det nytter ikke med regelverk.

Mer interessant med tanke på den nye standardkontrakten er spørsmålet om hva den egentlig skal omfatte. Hva er forskning? Er det nok at tjenesteyteren kaller seg forsker? – eller er ansatt på et universitet eller forskningsinstitutt? – eller forplikter seg til å arbeide etter anerkjente vitenskapelige metoder og akademisk skikk? Det siste er naturligvis vesentlig, men arbeidsmåten alene kan ikke betinge spesielle rettigheter eller vilkår i forhold til oppdragsgivere. Det må være *formålet* med oppdraget som er bestemmende. Og da kommer nyansene som kanskje ikke passer så godt i en standardkontrakt. Ta tre eksempler:

<ul style="list-style-type: none">• <i>Grunnforskning.</i> Departementet kan ønske å styrke et forskningsområde, eller kunnskapsbasen ut fra områdets politiske eller forvaltningsmessig betydning. Nesten alle departementene har – eller burde ha – slike ambisjoner. Arbeidet skal publiseres og vurderes etter internasjonale kriterier, og departementet fraskriver seg alle rettigheter ut over normal forvaltningsmessig kontroll av ressursbruken.
<ul style="list-style-type: none">• <i>Åpen anvendt forskning.</i> Departementet ønsker utredet, etter vitenskapelige metoder, et bestemt tema av forvaltningsmessig betydning. Det kan dreie seg om varierte anvendelser, eksempelvis underlag for standardiseringsarbeid eller utredning av risiko ved produkter eller metoder, osv. Rapporten(e) skal publiseres, med full faglig kreditt til forskerne/utredene, men departementet kan ønske å spesifisere premisene for arbeide og må sikre seg rettigheter til bruken av resultatene i videre arbeid.
<ul style="list-style-type: none">• <i>Forskningsbasert rådgivning.</i> Departementet ønsker undersøkt, etter vitenskapelige metoder, det faglige underlaget for lovgivning, konkurranserelatert regulering eller politisk følsomme saker i utredningsfasen. Rapporten må være konfidensiell, innenfor rammen av Offentlighetsloven eller Sikkerhetsinstruksen.

De oppdragstypene som er skissert her som eksempler vil rimeligvis kreve ulik avtaleutforming. Av debatten kan man få inntrykk av at enkelte fra forskningsmiljøene utelukker forskningsbasert rådgivning fra sin argumentasjon. Det bør de ikke gjøre. Hvis man krever akademisk frihet for alt arbeid som utføres av forskningsinstitutter og konsulenter som arbeider etter vitenskapelige metoder vil man se to meget skadelige konsekvenser. For det første vil det offentlige styre bli fratatt en viktig støtte for virkelighetsnær og fremtidsrettet innsikt. Dernest vil de miljøene som arbeider anvendelsesrettet etter vitenskapelige metoder bli fratatt en vesentlig dimensjon i sin relevans og finansiering. Det er ingen etisk eller habilitetsmessig motsetning mellom det å drive grunnforskning i åpenhet og samtidig råde et departement på fortrolig basis. Og det er ikke vitenskapelig kompromitterende å levere et arbeid som oppdragsgiveren velger ikke å publisere, eller som ikke blir tatt til følge. Det kan

føles litt surt, men det er slikt man til tider må finne seg i, som prisen for å være relevant og ha tillit i de kretser hvor samfunnets største utfordringer håndteres. 🍷